

УДК 341.231.14

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права Київського національного
лінгвістичного університету, м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: БІОЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Досліджено концепцію права людини на життя в сучасному міжнародному праві в контексті досягнень науково-технічного прогресу в галузі біології та медицини. Запропоновано розробити уніфіковану комплексну наукову дефініцію поняття «людина» в сучасному міжнародному праві з позиції біоетики для уникнення юридичних розбіжностей і казусів у зв'язку зі специфікою національного правового регулювання. Обґрунтовано необхідність закріплення цього поняття на універсальному міжнародному рівні окремим документом або як доповнення до чинних.

Ключові слова: право на життя, сучасне міжнародне право, концепція, декларація, конвенція, людина, біоетика.

Сучасне міжнародне право означене розвитком і деталізацією концепції прав людини, зокрема в межах права на життя. Важливість захисту міжнародного миру, безпеки, а також прав людини, гідності й цінності людської особистості було проголошено в межах глобальних стратегічних цілей Організації Об'єднаних Націй (ООН). Після затвердження Статуту ООН (1945) [1] було прийнято численні міжнародні документи на міжнародному та регіональному рівнях. Їх прийняття зумовлено потребою уточнення переліку прав людини, на які поширюється дія положень Статуту. Загальна декларація прав людини (1948) [2] знаменувала початок виокремлення права на життя як основоположного з-поміж інших прав людини. У ній уперше було закріплено, що «кожна людина має право на життя...» (ст. 3). Положення «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (ст. 1) підтверджує універсальність цього права. Більшість міжнародних документів, а також національних конституцій світу, прийнятих після проголошення цієї Декларації, відображають її положення.

Деталізують зміст прав (зокрема права на життя), викладених у Загальній декларації прав людини, два пакти. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (від 16 жовтня 1966 року) [3] визначає: «Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» (ч. 1 ст. 6). Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права (від 16 грудня 1966 року) [4] серед заходів, які мають ужити держави – учасниці цього пакту для повного здійснення найвищого рівня фізичного і психічного здоров'я, передбачає ті, «які є необхідними для забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини» (п. «а» ч. 2 ст. 12).

Важливе значення для захисту права на життя мало прийняття II Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари (від 15 грудня 1989 року) [5]. Безперечно, усвідомлення людством необхідності повного скасування смертної кари як найвищої міри покарання свідчить про розвиток рівня суспільної свідомості та про його ставлення до цінності людського життя. Однак захист життя людини (а не лише злочинців) на кожній стадії її розвитку потребує прискіпливої уваги правозахисників і міжнародної спільноти.

Згідно з принципом універсальності, право на життя належить кожній людині. Проте нині постала необхідність конкретизації суб'єктів цього права. Зокрема, слід з'ясувати, хто саме належить до категорії «людина» і чи справді кожен користується захистом права: наприклад, ембріон на преімплантаційній стадії, дитина на пренатальній стадії розвитку чи доросла людина в перманентному вегетативному стані.

До пошуків відповіді на це питання спонукало розшифрування геному людини, поширення застосування допоміжних репродуктивних технологій (штучного запліднення, сурогатного материнства, знищення ембріонів і використання ембріональних стовбурових клітин), штучного переривання вагітності, донорства, трансплантації, клонування, евтаназії тощо. З кожним новим досягненням медицини коло проблемних питань істотно розширювалося, оскільки збільшувалася кількість суб'єктів, зацікавлених у їх застосуванні на практиці.

З прискоренням темпів розвитку науково-технічного прогресу в біології та медицині, який розпочався ще в другій половині ХХ ст., а також з інтеграцією багатьох галузей наук (природничих, технічних, гуманітарних) перед соціумом постала низка нагальних біоетичних питань. Вони потребували негайної регламентації, зокрема за допомогою права (як на національному, так і на міжнародному рівнях), а також аналізу їх відповідності загальноновизнаним моральним нормам і цінностям.

Невирішеність цих питань може загрожувати як життю конкретної людини, так й існуванню всього людства. Відкриття можливості штучного зародження людини (*in vitro*) актуалізувало необхідність переосмислення змісту понять «людина» та «життя». Це зумовлює зміну формулювання юридичних понять у сучасній теорії права, зокрема тих, які стосуються основного права людини – права на життя.

Водночас прийняття Радою Європи Конвенції про права людини та основоположні свободи (Конвенція) (1950) [6] стало підґрунтям для формування європейської системи захисту прав людини, а також керівною нормою для прийняття рішень органом міжнародного судочинства у сфері прав людини – Європейським судом з прав людини (Європейський суд).

Під час розгляду Європейським судом справ, що містять складні біоетичні питання, головною проблемою є визначення моменту виникнення життя людини, а також правомірність його припинення в контексті поваги до цінності кожного людського життя та гідності людської особистості.

Відповідь на питання, з якого моменту людина має право на життя, а отже, стає людиною, надасть можливість з'ясувати правові підстави для збереження її життя, перегляду моменту її правосуб'єктності тощо. Визначення цього моменту має ґрунтуватися не лише на природному праві, а й на наукових даних про людину, які мають бути підставою для встановлення її правового статусу на кожній стадії розвитку.

На рівні універсального міжнародного права постає суміжне питання визначення поняття людини як біологічної та соціальної істоти без будь-якої дискримінації, причому не лише за ознакою «раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» (відповідно до ст. 2

Загальної декларації прав людини), а від стадії її розвитку, що є важливішим, ніж, наприклад, майнове становище особи.

Визначення цього поняття в сучасному міжнародному праві з позиції біоетики розширює його зміст, висвітлюючи його не лише юридично, а й крізь призму біології та за допомогою етичних категорій. Правильне формулювання уніфікованої комплексної наукової дефініції надасть можливість уникнути юридичних розбіжностей і казусів, пов'язаних із відмінностями національного правового регулювання.

Проте відповідь на питання «коли починається життя?» потрібно шукати не «у правових порядках» країн. Вона має ґрунтуватися не лише на «європейській концепції моралі» («*European conception of morals*»), а на єдиній міжнародній концепції моралі (універсальній як із позиції права, біології, так і релігії), інакше можна дійти висновку, що національне законодавство відображає суто «зміст вимог моралі» («*exact content of the requirements of morals*») [7].

Водночас ст. 2 Конвенції стосовно права на життя лише узагальнено визначає захист цього права, не враховуючи низки етичних аспектів, які наповнюють поняття «права кожного на життя» під час застосування досягнень біомедицини. Натомість Конвенція про права людини та біомедицину, відома також як Конвенція Ов'єдо (1997) [8], стала першим юридично обов'язковим міжнародним документом, спрямованим на повагу до людської гідності, дотримання прав і свобод людини за допомогою встановлення низки принципів і заборон щодо неправильного використання досягнень біології та медицини.

У своїй практиці Європейський суд має керуватися положеннями Конвенції 1950 року, однак він може здійснювати тлумачення прав людини в контексті Конвенції Ов'єдо та надавати консультативні висновки з правових питань, що мають біоетичні аспекти (ст. 29) [9]. Це стосувалося справ *Vo v. France*, *Evans v. The United Kingdom*, *Parillo v. Italy* (щодо права ембріонів на життя), *A, B AND C v. Ireland Judgment* (щодо штучного переривання вагітності), *Pretty v. The United Kingdom*, *Lambertandothers v. France* (щодо евтаназії).

На національно-правовому рівні визначено «широку свободу розсуду» держав щодо зазначених біоетичних питань, за якої кожна держава самостійно визначає шляхи їх законодавчого регулювання. Часто національне законодавство впливає на зміст

та обсяг наявних прав людини (призводить до їх звуження), а головне – на право людини на життя (легалізуючи межі його початку, умови його обмеження тощо).

Вирішення складних біоетичних питань у межах національного законодавства (переважно цивільного права) значно звужує коло суб'єктів цих правовідносин і не сприяє розв'язанню глобальних проблем, що лише загострюються в суспільстві у зв'язку з невпильним розвитком біомедицини.

Оскільки жоден міжнародний документ не вирішує сучасні біоетичні питання комплексно й детально, здебільшого вони залишаються у сфері внутрішньої компетенції держав. Від їхнього нормативно-правового закріплення залежить юридичний захист основоположного права на життя. Саме тому суспільні відносини, що виникають під час вирішення окреслених питань, є і мають бути об'єктом регулювання міжнародного права.

У різних країнах (навіть у межах Європи) правовий режим застосування досягнень біомедицини можна визначити від ліберального до консервативного. Тому для вирішення спорів, що стосуються складних біоетичних питань щодо порушення прав людини (передусім права на життя) у судовому порядку, Європейському суду часто доводиться надавати сучасне тлумачення права на життя в контексті ст. 2 Конвенції за кожною конкретною справою. Зрештою Європейський суд, виносячи судові рішення з біоетичних питань, доходив різних висновків, оскільки керувався національним законодавством країни, проти якої розглядали справу щодо порушення прав людини – заявника, і на Конвенцію, положення якої не регулюють біоетичні аспекти, що стосуються права людини на життя. Тобто часто за схожого предмета спору рішення Європейського суду стосовно різних держав були різними у зв'язку з браком «європейського консенсусу» й уніфікованого міжнародно-правового акта, який охопив би всі біоетичні питання.

Стислий виклад правової імперативної норми стосовно права на життя часто розширюють шляхом її тлумачення міжнародними чи регіональними органами з прав людини (Радою та Комітетом ООН з прав людини, Європейським судом). Зокрема, Європейський суд наголошував на важливості захисту права на життя як основоположного права людини, «...без якого користування будь-яким іншими правами чи свободами, передбаченими в Конвенції, є марним» [9].

Узагальненням на універсальному міжнародному рівні захисту права на життя в контексті біоетичних аспектів стало прийняття Генеральною конференцією ЮНЕСКО Загальної декларації про геном людини і права людини (1997) [10], Декларації про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями (1997) [11], а також Загальної декларації про біоетику і права людини (2005) [12]. Проте ці міжнародні документи не регулюють біоетичних проблем, визначаючи лише узагальнено основоположні засади, стандарти, принципи та процедури, якими мають керуватися держави для вирішення цих питань.

Крім того, фундаментальні зміни в науці позначаються на змісті прав людини, зумовлюючи «виникнення» на їх підґрунті «нових» прав (наприклад, «права на доступ до легального аборту»), що призводить до порушення порядку субординації прав людини та штучної конкуренції прав (наприклад, проблеми співвідношення репродуктивних прав чи права на недоторканність приватного життя з основоположним правом людини на життя). Це спричиняє загрозу встановлення подвійних стандартів (наприклад, заборона на національному рівні аборт, донорства гамет, комерційного сурогатного материнства чи евтаназії та одночасний дозвіл на виїзд до інших країн для здійснення цих самих процедур, які там визнано легальними). Тому прийняття єдиного міжнародного акта буде сприяти уніфікації національного законодавства країн для прийняття об'єктивних (наукових, без суб'єктивної зацікавленості окремих сторін) рішень.

Нове універсальне міжнародне право третього тисячоліття у зв'язку зі стрімким нарощенням наукового потенціалу має розвиватись у контексті етичних положень, ураховуючи загрози для існування людини як живого організму. Біоетичні проблеми потребують комплексного різнобічного розв'язання за участі науковців у дотичних до проблеми галузях. А тому під час винесення судових рішень щодо складних біоетичних питань міжнародним судам із захисту прав людини слід керуватися рекомендаціями спеціалізованих комітетів, експертними висновками, які розширювали б тлумачення правової норми (ґрунтуючись на наукових даних про людину), що допомогло б правильно визначити наявність права на життя в кожній людині.

Отже, остаточне розв'язання важливих біоетичних проблем має перейти суто на рівень універсальних міжнародних документів, які врегулюють питання права на життя. Тому нагальною є потреба в уніфікації міжнародного стандарту захисту права людини на життя з огляду на сучасний рівень науково-технічного прогресу в галузі біології та медицини, а також його подальшій імплементації у внутрішнє право країн.

Право на життя – фундаментальне право людини, а тому його регламентація та захист (передусім у питаннях, які можуть становити загрозу для людського існування – як в індивідуальному, так і в глобальному масштабах) мають бути закріплені на міжнародному рівні окремим документом або як доповнення (додаткові протоколи тощо) до чинних декларацій, конвенцій. У цьому документі слід визначити право на життя кожної людини (на кожній стадії її розвитку людини, незалежно від стану здоров'я, залежності від сторонньої допомоги, здатності приймати рішення тощо) без будь-якої дискримінації, ураховуючи біоетичні аспекти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Charter of the United Nations [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.un.org/en/charter-united-nations/>. – Title from the screen.
2. Universal Declaration of Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf. – Title from the screen.
3. International Covenant on Civil and Political Rights [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>. – Title from the screen.
4. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>. – Title from the screen.
5. Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/2ndOPCCPR.aspx>. – Title from the screen.
6. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [Electronic resource]. – Mode of access:

http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. – Title from the screen.

7. Case of A, B and C v. Ireland [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332>. – Title from the screen.

8. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>. – Title from the screen.

9. Case of Pretty v. the United Kingdom [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60448>. – Title from the screen.

10. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights/>. – Title from the screen.

11. Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations [Electronic resource]. – Mode of access: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13178&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. – Title from the screen.

12. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. – Title from the screen.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2017

Ostrovskya B. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Law of the Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine*

Concept of Right to Life in Contemporary International Law: Bioethical View

The development and detailing of human rights, including the concept of the right to life, traces in contemporary international law. Since the proclamation of the UN Charter (1945) many international documents have been adopted on the universal and regional levels, aimed at the expanding the content of this right.

The world is faced with problems that have emerged in a number of bioethical issues with the acceleration of scientific and technological progress in biology and medicine, which began in the second half of the XX century, as well as the integration of many branches of science (natural, technical and humanitarian). These issues require immediate regulation, with the help of law including, as well as the analysis of their compliance with generally accepted moral norms and values.

It is proclaimed that the right to life belongs to every person according to the principle of universality. Recently the need for concretization of the subjects of this right is rising. Particularly arises the question – who belongs to the category of «human» and whether the life of every person enjoys the protection by law. It causes changes in formulation of the legal concepts in the modern theory of law, particularly those relating to basic human rights – the right to life.

Since any international document does not define the current bioethical issues comprehensively and in detail, that's why in the most cases they remain in the domestic jurisdiction of states. However, public relations arising from resolving bioethical issues are and should be regulated by international law.

The right to life is a fundamental human right, and therefore its regulation and protection should have been internationalized as a separate document or as a supplement (Additional Protocols or others) to current Declarations, Conventions, considering recommendations of the specialized committees, expert opinions, advanced interpretations of its rules etc. Thus this document should determine the right to life without any discrimination on bioethical issues (at every stage of human development, regardless of the state of his health, dependence on external assistance, the ability to make decisions, etc.).

Keywords: right to life, contemporary international law, concept, declaration, convention, human, bioethics.